

האיטר זהה להלבה

ראשי פרקים

- א. רקע
- ב. ימין ושמאל בהלהה, ומה הדין באיטר
- ג. התייחסות הפסיקים לאיטר
- ד. הדינים השונים
 - 1. תפילה
 - 2. קשירות געלים
 - 3. קינות
- 4. אחזקה בשעת ברכה
 - א. כוס של ברכה
 - ב. נטילת לולב
 - ג. ברכות הנחנין
- 5. עניינים הקשורים בתפילה
 - א. הפשעות לאחרו בסוף התפילה
 - ב. ההשתחוואות לצדדים
 - ג. נפילת אפים
- 6. הסיבה
- 7. נטילת ידים
- ה. סיכום

א. רקע

בהתנ"ך אנו נפגשים בשני מקומות בהם מוזכר האיטר: אהוד בן גרא "איש אטר יד ימינו" (שופטים ג', טו), ובני בנימין בסיפור פילגש בגבעה - "מכל העם הזה שבע מאות איש בחור אחר יד ימינו..." (שם כ', טז).

משמעותה הלשונית של המילה איטר היא אוטם, טותם, כמו "וآل תאטר עלי באר פיה",¹ שידן הימנית "סתומה".

קיים מחלוקת בין אנשי המדע מה חלקם של השמאליים באוכלותה: ההערכות נעות בין 1-2% ל-30%. ההבדלים בין הערכות אלו נובעים מוחדים בשיטת הגדרת האיטר. אם מגדירים על פי הכתيبة, אחוז השמאליים הוא כ- 6.5 - 7.5%² מכל האוכלותה.²

יש להציג כי שימושו של השמאלי בידו השמאלית אינו נופל משימושו של הימני בידו הימנית, מבחינת דיקוק, מיוםנות וכח.³

1. תהילים ס"ט, טז.

2. על פי אנציקלופדיית הלכתית-רפואית, ד"ר אברהם שטיינברג, כרך א', ערך אטר.

3. זהה התפיסה המדעית היום. אולם רשיי והרמב"ם נחלקו בסיבה לפסול איטר להלכות בית מקdash (ח', יא) מונה את האיטר כאחד ממומי כהונה. לעומת רשיי סובר שאון זה מום, אלא שאטר פסול רק לאחר שאינו יכול לבצע כראוי את עבודות המקדש שנדרש לבצע ביום (בכורות מה ע"ב). תפיסת רשיי דומה לתפיסה כיום.

ד. חידושים שונים

1. תפילה

הגמרה במנוחות דינה בסיבות להנחת התפילים על יד שמאל:

ת"ר: ידך - זו שמאל; אתה אומר: שמאל, או אינו אלא ימין? תלמוד לומר: אף ידי יסדה ארץ וימני טפחה שמיים⁴, ואומר: יידה ליתד תשלחנה וימינה להלחות عملים⁵, ואומר: למה תשיב ידך וימיןיך מקרוב חיקך כליה⁶; רבי יוסי החורם אומר: מצינו ימין שנקריא יד, שנאמר: יורא יוסף כי ישית אבוי יד ימינו⁷. ואידך? יד ימינו או קרי, יד סתמא לא אקרי. ר' נתן אומר: אינו צריך, הרי הוא אומר: יקשורתם... וכתבתם⁸, מה כתיבה בימין אף קשירה בימין, וכיון דקשירה בימין, הנחה בשמאלו היא. ור' יוסי החורם, הנחה דבשמאל מנא ליה? נפקא ליה מהיכא דנקא ליה לר' נתן.

רבashi אמר: מידכה⁹, כתיב בה"י, כהה. אל' ר'ABA לר'ASHI, ואימא: ידך שכבה! אל': מי כתיב בח'ית? בתנאי: ידכה' בה"י - זו שמאל; אחרים אומרם: ידך - לבות את הגידם. תניא אידך: אין לו זרוע - פטור מן התפילים; אחרים אומר: ידכה' - לרבות את הגידם.

ישנם שלושה טעמים המובאים בגמרה, המתבססים על הפסוקים העוסקים בהנחת תפילה:

א. "וקשרתם לאות על ידך והיו לטופת בין עיניך". "המילה 'יד' בתנאי', פירושה יד שמאל, ולכן הפסוק הוא קשירה על שמאל.

ב. "וקשרתם לאות על ידך... וכתבתם על מזוזות ביתך...". גזירה שוה יקשורתם - וכתבתם, כשם שאדם כותב בימין, כך קשירת התפילים תהיה בימין - על יד שמאל.

ג. "ויהיה לאות על ידכה ולטופת בין עיניך...". ידכה' - יד כהה. היד החלשה, שהיא שמאל היא היד עליה מניחים את התפילים.

לאחר מכן מביאה הגמורה את הדין באיתור:

ת"ר: אטר מניח תפילין בימינו שהוא שמאלו. והתניא: מניח בשמאלו שהוא שמאלו של כל אדם! אמר אבי: כי תניא ההיא, בשלט בשתי ידיו...
גם באיתור קיים, בעצם, הצורך בשמאלו, אך כיון ששמאלו היה כימין כל אדם, יניח האיתור על ימין. אולי אפשר ללמוד מכאן שלפי הגמורה דין האיתור יהיה שונה בכל עניין, כיון שימנו היה שמאל, ושמאלו היה ימין, כגון שיטתו של הימור וקציעה¹⁰ לעילו.

4. ישיעחו מ'יח, יג.
5. שופטים ה', כו.
6. תהילים ע'ז, יא.
7. בראשית מ'יח, יז.
8. דברים ו', ח-ט.
9. שמוט י'יג, טז.

10. ניתן להסביר ואת מכך שהגמרה לא ציינה שדין זה מתאים רק לדעת מסוימת. אם הטעם היה מוקמי, הגמורה הייתה צריכה לומר שהדין לא מותאים לטעם הרשות, שהרי הוא תלוי בהגדלה מוחלטת, שלפעה גם איתור יניח בשמאלו כל אדם. מכך אנו לומדים שהטעם כלל - שימושו ושמאלו של האיתור מוגדרים הופך מאשר בכל אדם - ולא תוצאה של כל טעם בנפרד.

גולות י'

ב. ימין ושמאלו בהלהכה, ומזה הדין באיתור

ההלהכה מייחסת משמעותו ליחס בין שמאל וימין, ומספר ההלכות يوم יומיותמושפעות מכך. למשל, המוצהרה ראשונה בה אנו נפגשים בקומנו בבודקר - נטילת ידים: "ונטול כליל של מים ביד ימינו, וננותנו ליד שמאלו, כדי שיריק מים על ימינו תחיליה" (סימן ד), או דין קשירת הנעלים: "ינעל מעין תחליה ולא יקשרנו, ואח'כ יגעול של שמאל ויקשרנו, ויחזרו ויקשור של ימינו" (סימן ב), וכן דין נספחים במעגל היום והשנה.

אנו מוצאים סוגים שונים של טעמים להעדרת ימין על שמאל בדינים השונים, ואף חילוקי דעתות בטעמי הדינים עצם.

הטעמים, באופן כללי משתייכים לשני תחומים עיקריים:
1. העולם הרוחני - טעמים הנובעים מטופיסת מחשבתייה.

2. העולם המعاش - טעמים התלויים בגוף.

אי אפשר להבדיל באופן מוחלט בין התחומים, וטעמים רבים משלבים ביניהם, אך אם ננסה לבחון את השפעותם על הדין באיתור, נוכל לומר באופן כללי, כי בדינים הנובעים מטעמים רוחניים, הדין באיתור לא ישתנה, ובדינים הנובעים מטעמים מעשיים הדין באיתור עשוי להשנותו.

הסיבה לכך היא שטעמים רוחניים הם אובייקטיביים מטבעם, כיון שהם מסתמכים על רעיון אוניברסליים. טעמים מעשיים תלויים באדם, וכך ישנה סברה לומר שהדין באיתור ישנה, כיון שפועלות האיתור והרגלו הופכים משאר אנשים.

ג. חתימות הפסיקות לאיתר

רבי יעקב מעמדין בספריו 'מור וקציעה' כותב:

...ובכל הthora באטר אולין בתרו שמאל דידיה.

(סימן תעב)

לשיטתו היפוך הדין באיתור הוא כלל גורף בכל התורה כולה, אך נראה שאין זה פשוט כלל. לרוב הפסוקים גם כאשר הדין באיתור היה הפוך, הסיבה תהיה מקומית ולא כללית, בהתאם לטעמי ההלכות השונים. דיווני הפסיקים סובבים בדרך כלל טעם מקומי ולא סביר היחס העקרוני לאיתר.

למרות התייחסות פרטנית זו אפשר למצוא בין הדינים קבועות המשפעות מקרים יונאים דומים, דינים המשפעים מהנחת התפילים, ההפוכה באיתור.

ישנן הלכות בהן התייחסות לאיתור נמצאת כבר בגמרה, הלוות בהן הדין נמצא בראשונים, וכךלו שבחן הדין באיתר מופיע רק באחרונים, אם בכלל.

הפסיקים לא קיבלו היפוך זה בין שמאל וימין אצל איטר כעיקרונו, אלא דנו בכל ההלכה באופן פרטני, כמו שהזכירנו לעללה. הם ראו את היפוך הנחת התפילהן כתוצאה של הכתיבה בשמאל, או של העובדה שהיד החלה היא ימין, וכך הכתיבה בשמאל או חולשת ימין הם הקייטוריונים לקביעת איטרות ביחס לתפילון, כמו שנספק בשולחן ערוך:

ואטר יד ימיןו, אם עושה כל מלאכתו בשמאלו, מניח בשמאלו שהוא ימין של כל אדם.
ואם שולט בשתי ידייו, מניח בשמאל כל אדם. ואם כותב ימינו, ושאר כל מעשיו עשה בשמאלו, או כותב בשמאל ושאר כל מעשיו עשה בימין, "יא שינית תפילין ביד שתשכח, דבענן יד כהה, ו"יא שהיד שכותבת בה היא חשובה ימין לענין זה ומניח תפילין ביד שכנוגרא. (הגה: והכי נהוג).
(כ"ז, 1)

בדין ההלכתני על תפילין אנו יכולים לראות את השפעת הטעם על הדין. הפסיקים העריכו מהטעם הראשון, שהוא טעם מוחלט, ואני תלוי בתוכונה מסוימת של האיטר. רק לאחר התעלמת זו ניתן לפסק שההיפוך באיטר הוא ורק בתפילון, ולא בכלל עניין.

2. קשרירות געלויות

דין קשררת הנעלים מובא במסכת שבת:

...אמר רבי יוחנן: כתפילין כך מנעלין. מה תפילין בשמאל, אף מנעלין בשמאל.
מיთיבי: כשהוא נועל - נועל של ימין ואחר כך נועל של שמאל!
אמר רב יוסף: השטה דעתך ה כי, ואמר רבי יוחנן ה כי, דעבד ה כי - עבד, ודעבד ה כי - עבד. אמר ליה אבי: דילמא רבי יוחנן הא מתניתא לא הוה שמייע ליה? ואוי הוה שמייע ליה - הוה הדר ביה. ואני שמייע ליה, וקסבר: אין הלהקה אותה משנה.
אמר רב נחמן בר יצחק: יראו שמים יוצא ידי שתוון. ומנו - מר בריה דרבנא. היכי עבד?
סימים דימניה ולא קטר, וסימים דشمאליה וקטר, והדר קטר דימניה.
אמר רבashi, חזינה לרוב הנהן שלא דלא קפיד.
(ס"א ע"א)

לפי רבי יוחנן "כתפילין כך מנעלין", וכש שקשורים התפילהן על שמאל, כך קשורים נעל שמאל תחילת. בברייתא מובא להיפך, שנעל של ימין ואחר כך של שמאל.
הגמרה מביאה שלוש אפשרויות לקביעת ההלכה למעשה לאור הסתירה בין רבי יוחנן לברייתא:
א. רב יוסף - "דעבד ה כי - עבד, ודעבד ה כי - עבד". מאחר ואין סיבה לפסק כאחד מהצדדים, יש מקום לבחירה בין השיטות¹¹.

ב. ר' נחמן בר יצחק - "ירא שמים יוצא ידי שתוון". כיצד עושים? נועל ימין תחילת ואחר כך שמאל, וקשרר שמאל תחילת ולאחריה ימין. תוס' (ד"ה וסימים) מסביר שדווקא בקשרירה
מקדיימים שמאל, ולא להיפך, "משום דחשיבות תפילין הוא בקשרירה".

ג. רבashi בסוף רב כהנא - אין מקפידים בדבר זה.

11. ניתן להבין פסיקה זו בשני כיוונים. התוס' כאן מסביר שלמעשה אין מחלוקת חיזיתית בין שתי הדעות, אלא כל שיטה מציגה אפשרות אחרת של ימין מול שמאל. המעדיך את ימין - משום חשיבות ימין, והمعدיך את שמאל משום חשיבות התפילהן, ונינתן לבוחר כאיזו עדיפות לנוהג.
על פי ההלכה בין גمرا זו למגרא בברכות "השתא דלא אמר הלכתא לא כמר ולא כמר, דעבד כמר - עבד, ודעבד כמר - עבד" (כו ע"א) נראה לומר שיש מחלוקת, אך מאחר ואין פסיקה בנוסחא, ניתן לבוחר כיצד לנוהג.

אף על פי שהרי"ף, הרא"ש והרמב"ם לא פסקו דין זה, פסק הטור כרב נחמן בר יצחק, שיש לצאת ידי שתיהן.

וכשנעוול מנעלינו יגעול של ימין תחללה ולא יקשרנו וא"כ יגעול של שמאל ויקשרנו ויחזור ויקשור של ימין ד"ר יוחנן כתפילין כך מנעלין... וחניא בבריתא נועל של ימין תחללה. הalcך לצאת ידי שניתם נועל של ימין תחללה וкосר של שמאל תחללה. (סימן ב)

הרמ"א מביא בשם התוספות שבמנעלים שאין בהם קשרירה, נועל של ימין תחללה, כיון שהקדמתה השמאלי נובעת מקשרירת התפילהן על שמאל, ולכן הקדמתה השמאלי שייכת דווקא בקשרירה.

בדין זה ישנו שילוב בין טעם רוחני לטעם 'מעשי'. טעם געלית ימין תחללה הוא טעם רוחני - חשיבותו הכללית של צד ימין. וטעם קשירות שמאלי תחללה הוא 'מעשי'¹² - קשרירות התפילהן היא על שמאל.

לפי מה שאמרנו, באיטר הדין ישנה רק כשהטעם מעשי, ולכן כאן דין האיטר יהיה שונה רק בקשרירה. וכך פסק המשנה בדורותה:

ואיטר יד שמניח תפילין בימין של כל אדם יקיים ימין גם להקשרירה.

(ס"ק ז)

הינו שינעל ויקשור של ימין, ואחר כך של שמאל.

3. קוינוח

בן עזאי אומר: פעם אחת נכנסתי אחר רבי עקיבא לבית הכסא, ולמדתי ממנו שלשה דברים... ולמדתי שאין מנקחין בימין אלא בשמאל. (ברכות סב ע"א)

טעמים שונים מובאים בגמרה לדין הקינוח בשמאל:

מן פניהם מה אין מנקחין בימין אלא בשמאל?

אמר רבא: מפני שהתורה ניתנה בימין, שנאמר (דברים ל"ג) מימינו אש Dat למן. רבה בר חנה אמר: מפני קרובה לפה.

ורובי שמעון בן לקיש אמר: מפני שקשרר בה תפילין. רב נחמן בר יצחק אמר: מפני שטעה תורה.

כתנאי: רבי אליעזר אומר: מפני שאוכל בה. רבי יהושע אומר: מפני שכותב בה. רבי עקיבא אומר: מפני שמראה בה טעמי תורה. (שם)

ניתן לחלק את טעמי האמוראים לשני סוגים עיקריים, בהתאם לחלוקת שהצינו לעיל:

א. טעם רוחני - התורה ניתנה בימין.

ב. טעמי 'מעשי':

1. ימין קרובה לפה (אוכלים בה), ומטעמי ניקיון אין ל凱נה בה.

2. קשור בה תפילין, ואין ראיו שהיד בה קשורות התפילהן תשמש ל凱נות.

3. מראה בה טעמי תורה, פולחה המקנה חשיבות לימיין, ולכן אין מנקחים בה.

12. אין הכוונה שהנתה תפילין אינה מעשה רוחני, אלא שהטעם להנתה על שמאל הוא טעם התלייה בגוף.

הגמרה מביאה ברียงתא בה חולקים תנאים בטעם הדין, ושלשת הטעמים המובאים הם טעמים 'מעשיים'. הבריגתא מזכירה טעם נוסף, שאינו מובא באמוראים, שאף הוא טעם 'מעשי' - מפני שכותב בה.

מאתר ורוב הטעמים לדין זה הינט טעמים 'מעשיים', נראה לומר שהדין באיטר יהיה הפוך, והאיסור לקנח יהיה דזוקא בשמאלי.

הטור והשולחן ערוך בסימן ג' פסקו דין זה להלכה אך לא פרטו את הטעמים, ולא התייחסו לדין באיטר.

כתב המגן אברהם:

מן שביבמין מראה טעמי התורה, ועוד טעמים אחרים בגמרא. וכך להלכו טעמא איתר יד מנקח בשמאלי דידייה שהוא ימין דעלמא, אך רבא אמר מנקח שהתורה ניתנה בימין שנאמר 'מיימינו אש דת למור', אם כן לפוי זה איפלו איתר אין לנקח בימין דעלמא, וצריך עין אי הלכה כמותו, דהוא בתרא, או שמא כיון דכללו תנאי דלא כוותיה - לית הלכתא כוותיה, וכן נראה לי.

המג"א אכן מחלק ואומר שלפי הטעם שתורה ניתנה בימין הדין באיטר לא ישתנה, אך פוסק על פי שאר הטעמים, ולכן הדין באיטר ישתנה כתוצאה מהרגלו ומשמעותו השונים בימין. וכן פסק הטי¹³.

ה"עץ אליעזר" מביא בשם שי"ע הרוב וה"אשל אברהם" מבוטשאש ועוד אחרים, שכשר מנקח על ידי אחר, ולא באצבעותיו, אין בכך קפידה, והוא יכול לנקח גם בימין. מאחר שכיוון נהוג לנקח ע"י ניר, מסתבר שההשלכות של הדין באיטר אין לנקח יהיו רלוונטיות רק במצבים של ניקוי ורחצת ילדים קטנים, שבהם יש חשש שיגע בצוואה בידו¹⁴.

4. אהיזה בשעת ברכה

קיימות מספר הלכות המתיחסות לאחיזות חוץ בשעת ברכה, בין אם מדובר במאכל ובין אם בתשmiss מצוה. נטען שלולמים מכונה משותף, שהטעם לשינוי הדין באיטר (לפי הפסוקים כן) נובע מהנחה בסיסית דין האיטר משתנה בדברים הקשורים להעדפת יד ימין על יד שמאל¹⁵, כנראה בהשפעת הדין בתפילין, הנוגע לדי.

א. בום של ברכה

המקור לאחיזות הocus בימין בשעת ברכת המזון מובא במסכת ברכות:

אמר רבי זיו אמר רבי אבהו, ואמרי ליה במתניתא תנא, עשרה דברים נאמרו בכוס של ברכה: טעון הדחה ושתיפה, חי ומלא, עיטור ועיטוף, נוטלו בשתי ידיו ונונטו בימין...
(נא ע"א)

13. נראה של מגן אברהם הייתה גירסה שונה בט"ז, שאף איתר מנקח בשמאלי, ولكن קשה עלינו. אך בגירסה של פנינו גם הטי' פסק שנקח בימין (ע"פ יטור השלם, הערכה זו).

14. שמענו מהרב שמואל אריאל.

15. בשונה מהעדפת צד ימין על צד שמאל.

וכן נפסק להלכה בשולחן ערוך בסימן קפ"ג:
מקבלו בשתי ידיו, וכשותחיל לבך נוטלו בימינו...

(סעיף ד')

כאשר אנו באים לדון בדיון האיטר אנו צריכים לבדוק את הטעם לצורך באחיזת הocus בימין, אך בדיון זה הטעם אינו מפורש בגדרא. לאחר והדין כאן מתייחס ליד עצמה, ולא לצד ימין באופן כללי, נראה שיש מקום להשוותו לדין בתפילין, וכך שבתפילין הדין תלוי ביד, ואיטר מניח על ימין כיון שידו החשובה היא שמאל, כך גם כאן נאמר שמאחר והדין תלוי ביד - יאחז הocus בשמאלי¹⁶. החשווה לדין בתפילין נובעת מכך שדין התפילין הוא דין דאוריגינא המתיחס להעדפת ימין או שמאל, וכך הוא יכול לשמש **בבנייה** אף למקומות בהם ישנה העדפה כזו, כמובן, בתנאי שאין טעם מפורש אחר.

הקבלה זו בין אחיזות הocus לתפילין נמצאת בשבי הלקט:

וכתבachi ר' בנימין... שם היה המברך איטר, ואוחז את הocus בימינו שהוא שמאל כל אדם, כדתנייא גבי תפילין' איתר מניח תפילין בימינו שהוא שמאלו.
(סימן קג")

שבלי הלקט לו מדין בתפילין ששמאלו של האיטר היא ימין כל אדם, וכיון שכך, גם בדיון זה של אחיזות הocus, האחיזה בימין צריכה להיעשות על ידי האיטר בימינו שהוא שמאל כל אדם. אולי מקור זה ניתן להסביר ששיטתו של שבלי הלקט דומה לשיטתו של ה"מור וקצעה" שבכל התורה יכולה דין האיטר להיות הפוך, כתוצאה מההגדולה ההפרוכה של שמאלו וימינו.

השולחן ערוך הביא את שבלי הלקט כ"יש מי שאומר" בסימן קפ"ג סעיף ה.

ב. לוֹלֵב

גם לגבי נטילת לוֹלֵב אנו מוצאים דין של העדפת ימין על שמאל:

וזמר רבבה: לוֹלֵב בימין, ואטרוג בשמאלי. מי טעמא? הני תלתא מצוות, והאי חדא מצויה.
(סוכה לו ע"ב)

את הלוֹלֵב אוחזים בימין מפני שמצוותם אליו עוד שתי מצוות - הערכה והחדר. הגמara אינה מסבירה מדוע ימין חשובה יותר, אלא רק דינה בהשלכה מכך על אחיזות הלוֹלֵב.

כאמור לעיל, כאשר אין טעם מפורש בגמרא להעדפת יד ימין על יד שמאל, יש לשיקח את הדין לטעם הכללי של חשיבות יד ימין, בדומה לתפילין. כמו כן, ניתן לומר שינוי הנחיה בסיסית שלאיתר הדין יהיה שונה בכל התורה (כימור וקצעה לעיל). בין כך ובין כך אנו יכולים להסביר שדין האיטר ישתנה.

בהתאם לכך כתב הרא"ש בפרק שלישי:

ואם הוא איטר יד ימין, יקח הלוֹלֵב בשמאלי דימין דידייה הוא.
(סימן כ"ה)

הרא"ש אינו מסביר את הטעם להיפוך זה באיטר, لكن אנו מסיקים שהייתה לו הנחה פשוטה שдинו של האיטר שונים.

16. דין זה משתיך לדינים הנובעים מטעמים 'מעשיים', כיון שהשווינו אותו לתפילין, ובתפילין הטעמים הם 'מעשיים'.

מתוך ההקשר בתוספתא בו מובאת הלכה זו, ומתוך ההקשר בגמרה המצתטת ברייתא זו (ברכות מג ע"ב), נראה בבירור שאין מדובר בכוס של ברכה, אלא בדיון נוסף - דין יין ושםן לאחר המזון, וכן מפרש רשיי: "זהו יין שלאחר המזון ואין זה כוס של ברכה"¹⁹.

הרמב"ם פסק דין זה של יין ושםן בכוס של ברכה, ומשמע שאינו מפרש את הגמara כרשוי אלא הבין שמדובר בכוס של ברכה וזה לשונו:

...ומבאיין בשמיים ואוחזו את היין בימינו ואת הבשמיים בשמאלו וմברך ברכות המזון,
ואחר כך מבורך על היין.

השיג עליו הראב"ד:

אני תמייה: אם על כוס של ברכה הוא אומר בגמרא, למה יאחזו הבושים בשמאלו? ומה צורך שהיה טרוד לשמור בידו הבושים עד שיגמור הברכה? ואנו אין מפרשים אלא על היין של רשות כמו שהבושים של רשות...

הרabiיה פירש כרשיי' וכראב"ד, שברייתא זו עוסקת בין של חול, ולא בכוס של ברכה. מתוך כך הוא מרחיב דין זה ואומר:

ומינה שמעין שביל דבר של ברכה ושל מצוה, ראוי לו שייחסו בימין.

(ברכות סימן ק"כ)

בשו"ע נפסק להלכה על פי הרחבת הרabiיה²⁰:

כל דבר שמברך עליו לאכלו או להריח בו, צריך לאוחזו בימינו כשהוא מבורך.

(ר"ו, ד)

הסתפקו האחוריים בדיון האיטר בכך, אך נראה שיש להשוותו לדין באחיזות כוס של ברכה - מאוחר ומסתבר שוגם כאן הטעם הוא חשיבותה של יד ימין, יש להשוות את דין האיטר לדינו בתפילה, כמו שפירטנו לעלה, ולכן איטר יאחז את החפה בשעת הברכה בשמאלו. כן כתוב המשנה ברורה' בסימן ר"ו, ס"ק יח.

5. ענייניות הקשורויות בתפילה

בדיויני הפסיקים לגבי דין בתפילה, מצויים יותר, צפוי, טעמים 'ירושניים', אם כי לא תמיד נפסקו לחייב. נעסק בשלושה דיןים, המורכזים בסיום תפילת העמידה ולאחריה - הפסיקות, החשתחוות וונפלת אפיקים.

א. הפסיקות לאחר בפוף התפילה

הגמara ביומא (ג' ע"ב) מတארת את התנהגות המתפלל בסיום תפילת העמידה:

המתפלל צריך שיפסיע שלש פסיעות לאחריו ואחר כך יתן שלום...

19. יש להעיר כי המחלוקת בין בית שマイ ובית הלל בענייני סעודה, המבואות בתוספתא, ישנה מחלוקת יש לאוחזו בימין את הדבר שمبرך עליו ראשון.

20. המודכי ציטט את הרabiיה בלשון קצת שונה: "...שכל ברכה של דבר מצווה, ראוי לו שייחסו בימין" (ברכות סימן קמ"ט), מניסות זה אפשר לחשיך שהרבנן הרabiיה חלה רק על ברכה של מצוה, וכך דיק הצל"ח (ברכות מג ע"ב), והסביר שלפי הרabiיה הבריתא עוסקת בכוס של ברכה. אולם נראה שלא היה לפני הרabiיה עצמו, אלא רק הציגות במודרכי, שהרי בראב"ה לפניו הוא אומר במפורש "בחול מירמי".

באופן מפתיע, בטור אנו רואים פסיקה שונה:

ואף אם הוא איתר יד ימיןו יטול האתrogate בשמאלו כל אדם שהוא ימינו.

(סימן חנ"א)

הבית יוסף מסביר שמקורו של הטור להלך על הראה"ש הוא היעטורי' בהלכות תפילה שכותב:

ומסתברא לנו דזוקא תפליין דמדאוריתא דזוקא בימין, אבל לולב דמדרבנן הוא ומושם חשיבותה - אטר הרוי הוא כלל אדם, ומניה (צ"ל ונוטל) לולב בימינו שהוא ימין כל (ח"ק ה)
אדם...

היעטורי אינו מקבל את ההשווואה שעשינו בין תפליין ללולב, ולעדתו כיון שלולב הוא מצוה דרבנן, אין להשוותו לדין תפליין, שהוא מדאוריתא. לאחיזת הלולב בימין יש טעם אחר - חשיבות צד ימין²¹. טעם זה הוא טעם 'ירושני', ולכן, לפי היעטורי, אין שינוי בדיון זה אף באיטר.

השולחן ערוך פסק כתור, וכותב:

אטר נוטל לולב בימין כל אדם, ואתrogate בשמאלו כל אדם, דבתר ימין ושמאל דעלמא אולין, ולא בתר ימין ושמאל דידיה.

(חנ"א, ג)

לעומתו פסק הרמ"א כרא"ש:

ויש אומרים דאולין בתור ימין דידיה, ויש ליטול הלולב בימין דידיה והאתrogate בשמאלו דידיה, וכן נהגו, וכן עיקר.

אם כן, למעשה נהגים האיטרים האשכנזים לאוחזו הלולב בשמאלו והאתrogate בימין, והספרדים בכלל אדם.

דוגמא מעניינת לחילוק שעשינו בין הטעמים 'ירושניים' וה'מעשיים' אפשר למצוא ב'פרי מגדים' בעניין זה.

בטעין קטן כאן פוסק שעל אף שאיתר אוחזו הלולב בשמאלו, בגיןו לכל אדם על פי הרמ"א, את הנעוניים הוא עושה כמו כולם - ימין לימין ושמאל לשמאלו. זאת מכיוון טעם הנעוניים הוא 'ירושני' - "דבתר ימין ושמאל דעלמא אולין, מהאי גונא דבר שהוא מידת החסד של כל ישראל", וטעם האחיזה בימין הוא 'מעשי'¹⁸.

ג. ברבות הנקנים

בין מחלוקות בית שマイ ובית הלל בענייני סעודה, המבואות בתוספתא, ישנה מחלוקת העוסקת באחיזות הכוס והשםן לאחר המזון:

בית שマイ אוחזו כוס יין בימינו ושםן ערבי בשמאלו מבורך על היין ואחר כך מבורך על השמן;

ובית הלל אומרים אוחזו שמן ערבי בימינו וכוס יין בשמאלו מבורך על השמן ותחו בראשו השמש...

(ברכות [ליקרמן] פ"ה ה"ט)

18. דוגמה דומה להיפוך חלקי, ראיינו בדיון קשירת הנעלים לעיל.

על פי דבריינו, הטעם להקדמת הפניה לשמאל הוא טעם י'רוחני', ולפיכך גם האיטר יפתח בפניה לשמאל.

ג. נפילת אפיים

הimsonה ברורה על ידי נפילת אפיים (סימן קל"א, ס"ק ג) מတאר את השתלשות הדין: הנה נפילת אפיים שנהגו בה בימים הראשונים היה בדרך קידה, דהיינו ליפול על פניו ארצה ושלא בפישוט ידים ורגלים. ועכשו לא נהגו ליפול על פניהם ממש אלא בהטייה הראש וכיסוי הפנים בלבד.

ומוסיף בביאור ההלכה הסבר לצורך בהטיה לאחד הצדדים:

ענין הטיה הוא משום דבריהם היו נהוגים ליפול על פניהם ארצה על הרצפה, משום הבי היו צריכים מדינה להטות על אחד מהצדדין שלא יהא נראה שמשתוחה לאבן משכית, שהוא אסור מן התורה... ומשום הכל גם אלו נהוגים להטות בנפילת אפיים.

(ד"ה להטות על צד שמאל)

נחלקו השולחן ערוץ וה"יש אומרים"²⁶ (המובה ברם"א) לאיזה צד מטים בנפילת אפיים:

כשנופל על פניו, נהגו להטות על צד שמאל. הגה: ויש אומרים שיש להטות על צד ימין; והעיקר להטות בשחריר כשייש לו תפילין בשמאלו, על צד ימין - משום כבוד תפילין. ובערבית, או כשיין לו תפילין בשמאלו, יטה על שמאלו. (או"ח קל"א, א)

הimsonה ברורה (שם ס"ק ד-ה) מסביר את טעימותם של השולחן ערוץ וה"יש אומרים" ברם"א²⁷? טעמו של השולחן ערוץ הוא על פי הפסוק "ה' צל על יד ימינו" (תהלים קכ"א, ה), דהיינו שהקב"ה נמצא מימין האדם. لكن יטה על שמאלו כך שנוי יהיו כלפי ימין. ה"יש אומרים" נסמך על הפסוק "שמאלו תחת לראשי" (שיר השירים ב', ו). מאחר והשכינה מול האדם, ומינו מקבילה לשמאלה, כדי שיתקיים "שמאלו תחת לראשי" צריך שיטה ראשו על ימינו.

הרמ"א פוסק כשלוחן ערוץ שהעיקר להטות לשמאלו ומוסיף שלמעשה אין נהוגים כך תמיד, מכיוון שכאשר יש תפילין על יד ימין בתפילה אין זה דרך לבדוק להטות על התפילין, ולכן בשחריר מטים על שמאל, ורק במנחה או כשיין לו תפילין בשמאלו - מטים על שמאל, על פי הדין העקרוני.

יוצא אם כן, שהטעם לכל הדעות, בין להעדרת ימין ובין להעדרת שמאל, הוא טעם י'רוחני', ולפיכך איטר ינהג בכל אדם.

ברם, למעשה ישנו הבדל בין שיטת הרמ"א לשיטת המחבר בהפרש שבין איטר לאדם רגיל. לפי המחבר, ש אדם רגיל מטה על שמאלו ה'ן בשחריר²⁸ ה'ן במנחה, האיטר יטה אף הוא על שמאלו. אך לפי הרמ"א, שהטיה בשחריר היא על ימין, כתוצאה מהנסיבות התפילין על יד

26. ריב"ש סי' תיב' בשם רשי' ; בית יוסף בשם הרוקח סי' שכ"ד.

27. הבית יוסף מביא טעמים נוספים, אך בחרנו לעסוק בהגדרות הנוגעות להלהכה.

28. אף על פי שיש תפילין בשמאלו. עפי הגר"א (משנה ברורה קל"א ס"ק ו).

השולחן ערוץ מביא דין זה להלהכה, ומוסיף פרט המקשר אותו לעניינו:

כשפושע, עוקר רגל שמאל תhalb.

(קכ"ג, ג)

נושאי כליו דנים בטעם העניין, ומוציאים שני טעמים:

א. כיון שבדרך כלל אדם עוקר רגל ימין תhalb, כאן עשה ההיפך, על מנת להראות שקשה לו להיפטר מלפני המלך.²⁹

ב. על מנת לחלוק כבוד לשכינה, יש להתחילה לפטוש ברגל שלימין השכינה, שהיא שמאל של המתפלל, שהרי השכינה נמצאת כביבול מול המתפלל.

משמעותם אלו ניתן ללמידה על דין האיטר.³⁰ הטעם הראשון הוא 'מעשי', שכן הוא תלוי בהרגלי ההליכה של האדם, וכך לטעם זה איטר יפסע ביום תhalb. הטעם השני הוא י'רוחני' בעיליל, כיון שענינו הוא התייחסות למקום של השכינה ואנו הבדל בדבר זה בין איטר לאחר, וכך גם איטר יפסע בשמאלו.

המגן אברהם מביא את שני הטעמים ונראה שמדובר בטעם הראשון, והט"ז מביא רק את הטעם השני.

היחף חיים' בביאור הלהכה (שם ד"ה כשפושע וכי' תhalb) מביא את הטעם הראשון כעיקר, וכן פוסק גם שולחן ערוץ הרבה (קכ"ג, ח), שאיטר פועל ביום תhalb, שלא כלל אדם.

ג. השתתחוואות לצדדים

הגמרה (שם) ממשיכה ואומרת:

...ואחר כך יתן שלום. ואם לא עשה כן - ראוי לו שלא להתפלל. ומשום שמעיה אמרו שנוחן שלום לימין ואחר כך לשמאלו, שנאמר 'מי מינו אש דת למו'³¹, ואומר 'יפל מצדך אלף ורבה מימינך'³²... רبا חזיה לאבוי דיהיב שלמא לימיינא בראשית. אמר לה: מי סבורות לימין דידך? לשמאלו דידך קא אמיאן, דהו ימינו של הקדוש ברוך הוא.

צריך אדם ליתן שלום בסיום התפילה, תhalb לשמאלו ולאחר מכון לימיין. טעם הדבר על פי דברי רבא הוא נתינת שלום לפני הקב"ה, הנמצא כביבול מול המתפלל³³, ויש לפתחו בשלום לימייננו של הקב"ה.

למעשה אנו נהוגים לומר שלום לצדדים תוך כדי אמרית הפסוק "עשה שלום במרומיו...", הישלומי' הראשון לשמאלו והשני לימיין, ולהוסיף גם השתחוואה לפנים באמירתו "על כל ישראל..." כעבד הנפטר מלפני רבו (על פי הראבייה בברכות סימן צ"ו).

21. ועוד במאמרו של הרב ראי"ס הכהן "קיירות שמע קבלת על מלכות שמים שלא בפני המלך, בניגוד לתפילה, שהיא עמידה לפני המלך", בדי הארו"ע עמ' 121.

22. כאן מדובר באיטר רגל, דהיינו אדם שרגיל לעקור רגל שמאל תhalb. לא כל איטר יד הוא בהכרח גם איטר רגל.

23. דברים ל"ג, ב.

24. תהלים צ"א, ז.

25. בזמן התפילה השכינה נמצאת לימי המתפלל, וכן אין לירוק לימי בשעה שמתפלל וכדומה, אך לאחר שנטטר ממנה בסיום התפילה היא נמצאת מולו, כיון שפעע לאחר והיא נשارة במקומות שהתפלל על פי הבית יוסף סימן צ"ז, ד"ה י'ומר אבוי).

שמאל, האיטר (שתפלו על ימין) נהג עיקר הדין ויטה על שמאל, שלא ככל אדם, שמטים או על ימין.

6. הטעפה

ההשיפה בליל הסדר היא הלכה נוספת בה יש לדון. נבחן את הטעמים להשיפת שמאל ואת השלכותיהם על הדין באיטר.

הגמרה בפסחים (כח ע"א) שוללת צורות הסיבה מסוימות:

פרקון - לא שם הסיבה, הסיבת ימין - לא שם הסיבה, ולא עוד אלא שם יקרים קנה לוושט ויבא לידי סכנה.

הגמרה אומרת שהשיפת פרקון (שכיבה), והשיפת ימין אין בכך הסיבה, ומוטיפה טעם נוסף "שם יקרים קנה לוושט". לא ברור על מה מוטיב טעם זה, ועל כך נחקרו רשי' ורשב'ם על אחר:

רשי' מפרש טעם זה מוטיב על השיפת פרקון, וכך להשיפת ימין ישנו רק טעם אחד לפסול - שאינה נקראת הסיבה, אך אין מסביר מדוע אינה הסיבה.

רשב'ם, לעומתו, מבין שני הטעמים נאמרו לגבי השיפת ימין, וכך הוא מסביר אותן:

א. השיפת ימין אינה נקראת הסיבה - כיון שצרכיך לאכול בימין (ולא יכול לעשות זאת אם סב עליה).

ב. "שם יקרים קנה לוושט" - מפני שהכווע הטוותם את הקנה נפתח בהטיה לימין, ויש סכנה בדבר.

את דין האיטר ניתן להסביר מתוך הטעמים לאיסור השיפת ימין.

הטעם הראשון בגמרא, שהשיפת ימין אינה הסיבה, מפני שאתה צריך לאכול בימין - הוא טעם מעשי, כיון שהוא תלוי בהרגלי האדם. הרגלו של האיטר הוא לאכול ביד שמאל, וכך טעם זה אינו שיק באיטר, והוא על ימין.

הטעם השני, "שם יקרים קנה לוושט", הוא טעם התלויה במבנה האנטומי של האדם, ומהחר וגופו של האיטר אינם שונים מוגנים של שאר אנשים - טעם זה שיק גם לגביו, וכך הוא ישב על שמאל.

אם כן, בנסיבות נראה שהדין יהיה תלוי בפרשנות הגמרא: אם רקطعم הראשון מתיחס להשיפת ימין (כשיטת רשי') - דין באיטר ישנה. ואם שני הטעמים נאמרו לגבי השיפת ימין (כשיטת רשב'ם) - יש לבחון מהוطعم החזק יותר, ולפסוק בהתאם.

תרומות הדשן (ס"י קלו) סובב שני הטעמים מתיחסים להשיפת ימין (כרשב'ם), וטעם הסכנה ("שם יקרים...") חזק יותר, משום ש"חמירא סכנתא", וכך פוסק שאיטר מסב על שמאל.

לעומתו הרדבי' (בשו"ת ח"ג תקפ"ז) מבין את הגמרא כריש', ומוסיף שגם טעם מתוך הדין ההשיפה עצמה - ישיבה דרך חירות - ניתן להסביר שהדין ישנה, מאחר שאיטר מסב לשמאן - מצטרע, ואין זו דרך חירות.

האיטר וההלכה

ר' יעקב מעמדין (מור וקציעה סי' תעב²⁹) מבין גם הוא את הגמara כריש', ופסק שבעל התורה הולכים באיטר על פי שמאל "שלוי" (שהיא ימין), ולכן לעניין השיבה אס' הישב על שמאל, כמו قولם, לא יצא.

חלוקתו שהרano, בין "הסיבת ימין לא שמה השיבה" לבין "שם יקרים..." מובסת על דעתו רשי' ורשב'ם בהבנת הגמara. אולם יש המפרשים את הטעמים בדרך אחרת, וכן גם הحصلות לדין האיטר ישנות:

לפי "עורץ השולחן" (סי' תעב) הסכמה "שם יקרים..." היא היא השיפה לכך שהסיבת ימין אינה נקראת השיבה, ובעצם שני הטעמים חד הם. ככלומר, הטעם היחיד לפסול השיפת ימין הוא הסכמה, וכן קיימת גם אצל האיטר, ולפיכך דין יהו ככל אדם.

שבלי הלקט (ס"י ריח) מביא הסבר שונה מהמקובל לטעם "שם יקרים...". סכנת הקדמת קנה לוושט נוצרת כאשר מיסב לيمין, משום שאין יכול להגביה כראוי את היד שרגיל לאכול בה. לכן איטר, שאוכל ביד שמאל, צריך להטוט לימין דווקא כדי שיוכל לאכול בהרגלו (ויצא שגם על פי הטעם השני בgemara יש להפוך את הדין באיטר, מכיוון שאנו תלוי במבנה האנטומי של האדם אלא בהרגלו - ככלומר גם טעם 'מעשי').

הבית יוסף³⁰ מביא את דברי תרומות הדשן שאף איטר מיסב על שמאל, אך בשולחן עורך³¹ לא הביא דין השיפת איטר כלל. הרמ"א מוסיף: "ואין חילוק בין איטר לאחורי".

למעשה נהגים בפסיקת תרומות הדשן שאף איטר מיסב על שמאל, בשאר המוסבים.

7. גנילת ידיים

דין נטילת יד ימין תחילתה אין מקור תלמודי. המקור הקדום ביותר לכך הוא בזוהר:

עוד למדנו, שהאדם צריך ליטול יד ימין ביד שמאל, בגין לשלטה ימין על השמאן ויתרחש הימין מן השמאן, ומשום זה הוא הנטילה. ועל כן מי שנוטל ידו יטול הימין בשמאן לאשלאטה ימין על השמאן, כדי שלא תلتת מקום ליצר הרע לשולחות כלל, והוא אוקיינא. (וודר מקץ קצח ע"ב) (פירוש הסולם שם)

השולחן ערוך בסימן ד', לגבי נטילת ידיים שחרית כתוב:

ונטל כלי של מים ביד ימיןו, ונונטו ליד שמאלו, כדי שיריק מים על ימינו תחילת.

(סעיף ז')

בhalcot נטילת ידיים לסעודה (סימן קני'ח) דין זה אינו מוזכר, אך המשנה ברורה פוסק:

כשיטול ידיו טוב שיטול ימין תחילת כדי שהשמאל תשמש לימין.

(סעיף ז')

29. הובא לעיל בחלק ג'.

30. או"ח סי' תעיב ד"ה יומה שכתב על פירושי.

31. שם ג'.

ובhalbכות הנוגת הבוקר מסביר את הטעם על פי הזוהר דלעיל:

כדי שיתגבר ימין שהוא חסד על שמאל שהוא דין.

(סימן ד', ס"ק כב)

הטעם שננתן הזוהר הוא עניין השלטת ימין על שמאל בעולמות הרוחניים, שהוא דבר שבודאי איןו תלוי בגוף, וכן יש לומר גם איטר יטול יד ימין תחילה, וכך פוסק המשנה ברורה שם: גם באיטר אולין בתרי ימין דעתם.

ה. סיוג

למציאות האיטר בעולם ההלכה ישנן השלוות רבות וסוגיות המופיעות בעצם כמעט בכל דין בו ישנה התיחסות לימין ושמאל. במאמר זה עסקנו במספר דין המצויים בחיי היום יומם³², דרכם ניתן לבחון את ההבדל בין שני סוגי טעמים להעדרת ימין או שמאל - טעמים 'רוחניים' וטעמים 'מעשיים'. הרנו שבהכללה ניתן לומר שرك כאשר טעם הדין הוא 'מעשי' דין האיטר יהיה הפוך. הדבר בא לידי ביטוי בדין בדין בהם פרטיהם שונים נובעים מטעמים שונים, לדוגמה בדין געלת והנעלים ובדין נטילת הלבב, בהם האיטר נהוג לכל אדם בחלק מהפרטים, ואחרת בפרטים אחרים.

32. יש לציין מספר דין נוספים בהם נטיית הפסיקים היא שדין האיטר ישתנה, אותן לא הזכיר במאמר: הוצאת ספר תורה ואחיזתו בזמן הולכתו ביום, כתיבת ספר תורה ביום, תקיעת שופר ביום הפה, שחיטה בידי ימין - כל אלו יעשה האיטר בשמאל. כמו כן ישנם דין רבים נוספים בהם ישנה העדרה לימין או לשמאל שלא נתרה בהם הדין באיטר, וזאת על פי דברינו תבהרו הדיינים בהתאם לטעમיהם. עיין באנציקלופדיה הלכתית-רפואית, ד"ר אברהם שטיינברג, כרך א', ערך אטור, עמ' 30-38; אנציקלופדיה תלמודית, כרך א', ערך אטור, עמ' תעוז-תפאה.